

Відгук
отримано
26.06.2026.
Голова редакції
спеціалізованої
ради ДФ 26.133.130
г. іст. наук, проф.
Андрій В. М.

Голові спеціалізованої вченої ради
ДФ 26.133.130
у Київському столичному університеті
імені Бориса Грінченка,
декану Факультету суспільно-гуманітарних наук,
доктору історичних наук, професору,
професору кафедри історії України
Віталію АНДРЕЄВУ

Відгук

офіційного опонента **Пухова Дмитра Сергійовича**, кандидата історичних наук, доцента, доцента кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка на дисертацію **Романа Петровича Кучми «Нобілітет і політика Римської республіки у регіоні Понту Евксинського (VI ст. до Р. Х. – I ст. після Р. Х.)»**, подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 Історія та археологія.

1. Актуальність дисертаційної роботи.

Актуальність дисертаційного дослідження не викликає сумнівів. Робота присвячена важливій та водночас недостатньо розробленій у вітчизняній історіографії проблемі ролі римського нобілітету у формуванні та реалізації політики Римської держави в регіоні Понту Евксинського. Попри значну кількість праць, присвячених як історії Римської республіки, так і історії Північного Причорномор'я в античну добу, питання взаємозв'язку внутрішніх процесів у Римі з механізмами поширення римського впливу на чорноморські території залишається одним із перспективних напрямів сучасних досліджень.

Наукова актуальність теми зумовлена також зростанням інтересу сучасної історичної науки до проблем функціонування еліт, політичних мереж, клієнтських зв'язків та неформальних механізмів ухвалення політичних рішень. У цьому контексті звернення до римського нобілітету як провідної політичної сили Римської республіки дозволяє по-новому осмислити не лише процеси експансії Риму, але й особливості взаємодії між державними інститутами та окремими представниками політичної еліти. Важливим є і регіональний аспект дослідження. Понт Евксинський упродовж античної доби був простором

інтенсивних контактів між грецьким, римським та варварським світами. Значна частина пам'яток античної цивілізації цього регіону локалізована на території сучасної України, насамперед у Північному Причорномор'ї та Криму. Саме тому вивчення процесів включення цих територій до системи політичних, економічних та культурних взаємин античного світу має важливе значення для розвитку українського антикознавства.

Актуальність роботи посилюється і сучасними тенденціями розвитку історичної науки, які передбачають відхід від суто політико-подієвого викладу на користь комплексного аналізу соціальних груп та механізмів здійснення влади. У цьому відношенні спроба автора дослідити діяльність римського нобілітету через поєднання політичного, соціального та регіонального вимірів видається своєчасною і науково виправданою. Отже, актуальність та наукова важливість обраної теми є цілком обґрунтованими.

2. Наукова новизна результатів дисертації (теоретичних та/або експериментальних). Роман Петрович Кучма у своїй дисертації вперше у вітчизняній історичній науці визначив роль римського нобілітету в формуванні та реалізації політики Римської республіки в регіоні Понту Евксинського з урахуванням специфіки внутрішньополітичних та регіональних процесів; на основі поєднання наративних, епіграфічних, нумізматичних та просопографічних джерел встановив персональну участь окремих представників нобілітету у військових кампаніях та в управлінні провінціями у регіоні. Також було уточнено наступні наукові проблеми: зміст поняття «римський нобілітет» як нової політичної еліти в умовах трансформації держави полісного типу в імперію з урахуванням ролі стану сенаторів та вершників у реалізації східного вектора зовнішньої політики; характер і механізми римської експансії у регіоні Понту Евксинського як сукупності приватних ініціатив нобілів, зумовлених клієнтськими відносинами та міжособистою боротьбою; роль еліт місцевих державних утворень Північного Причорномор'я у процесах інтеграції до римської імперської системи через інститут клієнтели. Подальшого розвитку набули уявлення про Понт Евксинський як регіон римської політики, що

поєднував військове домінування та дипломатичний контроль та про взаємозв'язок між проявами кризи республіки та римською експансією на Сході.

3. Теоретичне і практичне значення результатів дисертації. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані для розвитку сучасного антикознавства та наукових студій з історії розвитку римської державності та античного суспільства. Фактичний та аналітичний матеріал може бути залучений для підготовки навчальних курсів, лекцій, посібників, хрестоматій, цифрових каталогів, інтерактивних карт і підручників з історії Стародавнього Риму, а також спеціальних курсів з історії античного світу та Північного Причорномор'я, курсів з політології.

4. Наукова обґрунтованість результатів дослідження, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Основні висновки та наукові положення, які представлені в роботі і виносяться на захист, виглядають самостійними, ґрунтовними і цілком переконливими. Вони відповідають меті і завданням дослідження. Отримані результати є достовірними і такими, що мають наукову цінність. Важливим чинником наукової обґрунтованості роботи є належний рівень опрацювання джерел та історіографії проблеми. Дослідження базується на чітко окреслених методологічних засадах. Наукові положення та висновки дисертації випливають із проведеного аналізу джерел і наукової літератури, мають внутрішню логіку та загалом є належним чином аргументованими.

5. Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Загальний рівень дисертаційної роботи Романа Петровича Кучми є високим, таким, що засвідчує глибинну та всебічну обізнаність автора у відповідній науковій проблематиці, оволодіння методологією наукового пошуку, зумовлюючи теоретичну та практичну переконливість наведених висновків.

6. Апробація результатів дисертації. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових публікаціях. Результати дослідницької роботи Романа Петровича Кучми представлені у 8 наукових публікаціях, серед

яких три публікації у наукових виданнях, включених до переліку фахових видань України категорії «Б», три є розділами колективних монографій. Також результати дослідження оприлюднено у доповідях на двох наукових конференціях

7. Структура та зміст дисертації, її самостійність, завершеність, відповідність вимогам щодо оформлення й обсягу. Не викликає заперечень структура роботи, яка побудована за проблемно-тематичним принципом: вона складається з вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та літератури та додатків.

У вступі обґрунтовано актуальність обраної роботи, сформульовано мету та завдання, хронологічні та географічні межі роботи, представлено наукову новизну та практичне значення дослідження, представлено апробацію. Загалом, всі елементи вступу не викликають зауважень.

Перший розділ дисертації традиційно присвячено характеристиці джерельної бази, історіографії та методології дослідження. Автор використовує широке коло римських наративних джерел: це і історичні праці (зокрема, Саллюстія, Діодора Сицилійського, Тіта Лівія, Діонісія Галікарнаського та інших), і твори художньої літератури (наприклад, Вергілій та Горацій), праці географічного спрямування (Страбон, Павсаній), епістолярії, тощо. Доповнюються вони даними епіграфічних, археологічних та нумізматичних джерел. Історіографія проблеми представлена в дисертації різноманітними працями: від позитивіського бачення до сучасних постколоніальних студій. В методології дослідження особливе місце займає модель «ІЕМР» М. Манна, яка оцінює історичні процеси через взаємодію ідеологічної, економічної, військової та політичної влади.

У другому розділі досліджено процес формування нобілітету в Римській державі. Дисертант представляє своє бачення нобілітету, долучаючи до цього стану і вершників і впливових провінціалів. Підкреслено важливість ієрархічної системи взаємозалежності у моделі «патрон-клієнт». Загалом, роль нобілітету в Римській державі розглядається у розділі відповідно до моделі «ІЕМР»

М. Манна: автор послідовно досліджує роль нобілів в ідеологічній, економічній, військовій та політичній сферах.

Третій розділ дисертації зосереджує увагу на процесі встановлення римської влади в регіоні Понту Евксинського. Важлива роль при цьому відводиться концепції «Імперії домінування» М. Манна, відповідно до якої підконтрольні Риму території поділяються на три градації: «зона прямого контролю», «зона дипломатичного контролю» та «зона зовнішнього впливу». Хронологічно виділяються три етапи завоювання: 1) Македонські війни (215–148 рр. до Р.Х.), 2) Мітрідатові війни (89–66 рр. до Р.Х.) 3) Доба громадянських воєн та становлення принципату.

Четвертий розділ стосується нобілітету як суб'єкту понтійської політики Риму. Цей розділ можна вважати основним в дисертації. Автор прослідковує еволюцію засобів політичного впливу нобілів, якими вони користувалися для досягнення своїх цілей в провінціях Понту. Окремо аналізується взаємодія нобілітету з публіканами (римськими податковими відкупниками). Одночасно увагу приділено відношенню до Римської державності в самих провінціях регіону Понту Евксинського, формуванню «римських фракцій» у грецьких полісах та монархіях.

Дисертант виявив вміння логічно та чітко узагальнити фактичний матеріал у висновках, які є достатньо аргументованими і корелюються з поставленими завданнями.

8. Дотримання академічної доброчесності у дисертації та наукових публікаціях. Відсутність (наявність) академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. У дисертаційному дослідженні Романа Петровича Кучми «Нобілітет і політика Римської республіки у регіоні Понту Евксинського (VI ст. до Р. Х. – I ст. після Р. Х.)» порушень норм академічної доброчесності не виявлено.

9. Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Загалом позитивно оцінюючи фаховий рівень дисертаційного дослідження варто зазначити певні зауваження та міркування, які виникли під час знайомства з роботою:

- 1) Назва роботи містить певну концептуальну неузгодженість. У ній використовується термін «Римська республіка» і водночас зазначаються хронологічні межі «VI ст. до Р. Х. – I ст. після Р. Х.». Разом з тим період кінця I ст. до Р. Х. – I ст. після Р. Х. традиційно відносять до доби Римської імперії. Для уникнення цієї неузгодженості в назві роботи доречним могло б бути використання більш універсального терміна «Римська держава».
- 2) Хронологічні межі дослідження, які охоплюють понад шість століть, видаються доволі широкими. На нашу думку, певне їх звуження дозволило б більш чітко сфокусувати дослідження на заявленій проблематиці. В якості нижньої хронологічної межі дослідження доречно було б заявити III ст. до Р. Х. З цього часу можна говорити про оформлення римського нобілітету (сам дисертант пише про плебісцит Гортензія 287 р. до Р. Х. в контексті того, «що без цієї події оформлення нобілітету було б неможливим» (С. 76)). Також з кінця III ст. до Р.Х. розпочинаються війни Риму з елліністичними державами Східного Середземномор'я, в результаті яких регіон Понту Евксинського поступово стає об'єктом впливу римської держави.
- 3) Безпосередньо політиці римського нобілітету в регіоні Понту Евксинського присвячений четвертий розділ дисертаційного дослідження. Другий та третій розділи присвячені відповідно формуванню нобілітету в Римській державі та становленню влади Риму на територіях регіону Понту Евксинського. Ці розділи виконують важливу контекстуалізуючу функцію, однак подекуди справляють враження надмірної деталізації окремих загальновідомих сюжетів, що певною мірою віддаляє дослідження від його центральної проблематики.
- 4) Дисертаційне дослідження спирається на достатньо широку джерельну базу. Водночас кількість залученої наукової літератури (трохи більше ста позицій) видається відносно невеликою з огляду на широту теми та заявлені хронологічні межі дослідження.

- 5) При характеристиці Пейтингової (Певтінгової) таблиці (С. 29) дисертант не зазначає, яким періодом він датує складання цієї пам'ятки. Це є важливим питанням, оскільки час створення пам'ятки залишається предметом наукових дискусій. Якщо погодитися з поширеним у сучасній історичній науці датуванням таблиці IV–V ст. після Р. Х., то доцільно було б окремо пояснити, яким чином її можна використовувати для дослідження реалій VI ст. до Р. Х. – I ст. після Р. Х.
- 6) Реформа Сервія Туллія в роботі подекуди інтерпретується у дусі традиційної позитивістської історіографії, ніби вона була проведена царем саме в тому вигляді, як це представлено у джерелах. Наприклад, на С. 104 дисертант пише: «Право бути частиною політичного життя, для громадян було визначено за реформами Сервія Туллія, що запровадив майновий ценз для голосування у коміціях». Водночас сучасна історична наука зазвичай розглядає так звані «реформи Сервія Туллія» як складний і тривалий процес, реалізація якого могла розтягнутися на декілька століть.
- 7) Дисертанту варто було уніфікувати систему згадок істориків у тексті роботи. В дисертації інколи приводиться прізвище автора з повним ім'ям (наприклад, «Моріс Олло» на С. 119), інколи тільки прізвище без імені (наприклад, «Гарріс» на С. 118), інколи ініціали автора ставляться перед його прізвищем (наприклад, «А. Екстейн» на С. 119), інколи ініціали ставляться після прізвища автора (наприклад, «Бандровський О.» на С. 118). Подібний різнобій спостерігається і в посторінкових посиланнях, де, наприклад, на С. 140 наведено прізвище автора з його ім'ям («Костянтин Колесников»), і поруч лише прізвище автора («Зубарь»).
- 8) Так само варто було уніфікувати мову, на якій пишуться назви джерел у посторінкових посиланнях. Автор вказує назви джерел тією мовою, якою користувався під час роботи з ними: наявні найменування джерел латиною (наприклад, «Ab urbe condita» на С. 66), англійською мовою (наприклад, «The Civil Wars» на С. 67), українською мовою («Про закони. Про державу. Про природу богів» на С. 65). Подібна практика є цілком прийнятною для

цитування наукової літератури. Водночас щодо власне античних джерел більш традиційною практикою в антикознавстві є наведення назв усіх творів латиною.

- 9) Дисертант не завжди коректно використовує термін «дихотомія» в своїй роботі. Наприклад, на С. 200 написано: «Представники табору Сулли... продемонстрували структурну дихотомію інтересів нобілітету. З одного боку, нобілітет був зацікавлений у розширенні ресурсного потенціалу провінцій, а з іншого – регіон став ареною гострої конкуренції за перерозподіл ресурсів та впливу». Дихотомія означає не просто наявність двох аспектів явища, а поділ на дві протилежні або взаємовиключні частини. У даному же випадку прагнення розширити ресурсну базу та боротьба за розподіл цих ресурсів радше є не протилежними, а взаємопов'язаними процесами. Нобілі могли одночасно прагнути експансії і конкурувати за її результати.
- 10) Під час знайомства з роботою виявлено певну кількість одруківок та пунктуаційних похибок, зокрема, наступні:
- На С. 19 замість «творами античними авторами» слід писати «творами античних авторів»;
 - На С. 20 речення «Тому встановлення римського патронажу...» повторюється двічі;
 - На С. 29 у реченні «Збережені написи, дають змогу...» кома не потрібна;
 - На С. 34 замість «проятгом» та «експнасії» слід писати «протягом» та «експансії»;
 - На С. 42 слово «походженням» повторюється двічі, і замість «дискусія проте» слід писати «дискусія про те»;
 - На С. 43 замість «офрмилася» слід писати «оформилася» і замість «пояснюється у прагненням» слід писати «пояснюється прагненням»;
 - На С. 63 не зрозуміло, що мається на увазі у реченні «У Італії лише кілька міст мали такий статус: Гадес, Масілія та Сагунт». Адже Гадес та Сагунт – це міста в Іберії (Іспанії), а Масілія – це місто у Галлії (Франції);

- На С. 72 замість «За подібних умова» слід писати «За подібних умов»;
- На С. 78 у реченні «Тиберій Гракх, надихався тими ідеями...» кома не потрібна;
- По тексту зустрічаються варіанти написання «Саллюстій Крісп» (С. 86) та «Саллюстій Крісп» (С. 26);
- На С. 93 не дуже вдале формулювання «вся торгівля... вироблялась». Торгівля – це радше процес;
- На С. 108 замість «політчиний» слід писати «політичний»;
- На С. 121 у реченні «З точки зору, концепції М. Манна» кома не потрібна;
- На С. 132 слово «Сулликогномен» слід розділити на два слова;
- На С. 135 слід поправити похибку у реченні «до межі Дунаю.оч він»;
- На С. 143 замість «Ілон» слід писати «Іліон»;
- На С. 151 у реченні «Повстання... за своєю суттю є повстанням...» присутня тавтологія;
- На С. 169 замість «у зході» слід писати «у ході»;
- На С. 178 у реченні «...публікан, мав право вимагати...» кома не потрібна;
- На С. 187 замість «Заважаючи на» слід писати «Зважаючи на»;
- На С. 196 зустрічаються варіанти написання «Агріпа» та «Агріппа»;
- На С. 204 у словосполученні «що який працює» потрібно залишити або «що», або «який»;
- На С. 205 замість «провіцніалів» слід писати «провінціалів»;
- На С. 206 замість «віг», «дедадлі» та «війнх» слід писати «він», «дедалі» та «війн»;
- На С. 208 замість «Контроль... надавала...» слід писати «Контроль... надавав...».

10. Загальний висновок про рівень набуття здобувачем теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей. Зазначені зауваження не впливають на високу оцінку проведеного дослідження та висновків автора дисертації. Їх слід сприймати, перш за все, як пораду на майбутнє в контексті

можливого видання дисертаційного дослідження у вигляді монографії. Загалом же дисертант в роботі продемонстрував достатній рівень теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей, щоб заслуговувати на присудження наукового ступеня.

11. Загальна оцінка дисертації і наукових публікацій щодо їхнього наукового рівня з урахуванням дотримання академічної доброчесності та щодо відповідності вимогам. Дисертаційне дослідження Романа Петровича Кучми «Нобілітет і політика Римської республіки у регіоні Понту Евксинського (VI ст. до Р. Х. – I ст. після Р. Х.)» за обраною темою, що характеризується значною актуальністю, новаторством, комплексністю підходу та виконання поставлених завдань, обґрунтованістю основних положень й висновків, та своїм оформленням відповідає спеціальності 032 – Історія та археологія та усім вимогам чинної нормативно-правової бази, зокрема: п. 6-9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (із змінами), Наказу МОН України №40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій», затвердженого Міністерством юстиції України 03.02.2017 за № 155/300023.

З огляду на це вважаю, що його автор – Кучма Роман Петрович, заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки за спеціальністю 032 – Історія та археологія.

Офіційний опонент:
кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри історії
стародавнього світу та середніх віків
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Дмитро ПУХОВЕЦЬ

